

III. ОСОБИСТОСТІ

УДК75+76+73:7.071.1Глюк
К 66

Людмила КОРЖ-РАДЬКО,
*декан факультету образотворчого мистецтва,
доцент, заслужений художник України,
Закарпатська академія мистецтв,
м. Ужгород, Україна*

ГЛЮК ГАВРИЛО МАРТИНОВИЧ. СЕКРЕТИ УСПІХУ

Корж-Радько Л. А. Глюк Гаврило Мартинович. Секрети успіху. Стаття присвячена дослідженню творчості Г. Глюка, яке розвивалось в складну історичну добу під впливом конкретних політичних та життєвих ситуацій і примхливих поворотів долі. Розглядається формування світогляду і багатогранності митця на фоні загальних тенденцій у Східній Європі та їх впливів на талановитого юнака. Висвітлюється поступове зростання професіоналізму та універсальних можливостей творчого діапазону Глюка. Стаття акцентує на важливості творчих здобутків та професійної майстерності художника у формуванні, розвитку та популяризації закарпатської школи живопису.

Ключові слова: живопис, графіка, скульптура, професіоналізм, жанрова композиція.

Корж-Радько Л. А. Глюк Гавриил Мартинович. Секреты успеха. Статья посвящена исследованию творчества Г. Глюка, которое развивалось в сложные исторические времена под влиянием конкретных политических и жизненных ситуаций, а также неожиданных поворотов судьбы. Рассматривается формирование мироощущения и многогранности творческой личности на фоне общих тенденций в восточной Европе и их влияния на талантливого юношу. Освещается постепенный рост профессионализма и универсальных возможностей творческого диапазона Глюка. Статья акцентирует на важности творческих приобретений и профессиональном мастерстве художника в формировании, развитии и популяризации закарпатской школы живописи.

Ключевые слова: живопись, графика, скульптура, профессионализм, жанровая композиция, оптимизм.

Korzh-Radko L. Hliuk Havrylo Martynovych. Recipes for success. The article is devoted to a retrospective study of G. Gluck's creativity that developed in complex historical times under the influence of specific political and life situations, as well as unexpected twists of fate. Formation of the worldview and versatility of the creative personality on the background of general trends in Eastern Europe and their influence on the talented young man is considered. The gradual growth of professionalism and universal possibilities of the creative range of Gluck is described. The article emphasizes the importance of creative acquisitions and professional skills of the artist in the formation, development and popularization of the Transcarpathian school of painting.

Key words: Painting, graphics, sculpture, professionalism, genre composition, optimism.

Постановка проблеми. Постать Г. Глюка можна сміливо ставити поряд зі славними іменами А. Ерделі та Й. Бокшая як продовжувача розвитку традицій крайового мистецтва та професійного зростання закарпатської школи живопису. У своїх роботах він сміливо піднімав глобальні теми, вирішуючи їх в складних багатофігурних композиціях. Сила таланту, наполегливість, працьовитість породили великого самобутнього майстра реалістичного живопису, якого завжди можна було впізнати за «глюківським» стилем: бездоганним, майже скульптурним рисунком, світлою плернерною кольоровою гамою з елементами декоративності та міцною композиційною будовою. Тональна грамотність, постійні вправи з рисунку та професійне заняття скульптурою надають роботам певної об'ємності та рельєфності. У палітрі художника відчувається вплив угорської та румунської шкіл живопису. Певна монументальність, «героїзація» притаманні не тільки фігуративним, але й пейзажним композиціям.

Гаврило Глюк пройшов складний, місцями навіть драматичний, життєвий шлях, за яким можна писати гостросюжетні сценарії і знімати історичні фільми, та не втратив позитивного ставлення до життя і любові до людей. Аналізуючи творчий шлях художника, його місце та роль в українському образотворчому мистецтві, зокрема, закарпатській школі живопису, виникають питання, які не мають однозначної відповіді:

– Чому Глюк не мав жодної закінченої художньої освіти?

– Чому він постійно переїжджає: Румунія – Угорщина – Румунія – Бессарабія – Україна?

– Що привело Глюка саме в Ужгород?

– Чому саме він з представників закарпатського живопису був настільки «обласканий» радянською владою?

– Нарешті, в чому секрет його успіху?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розквіт творчості Глюка припадає на повоєнні часи, після переїзду художника на Закарпаття, де він швидко вливається в регіональний мистецький процес і майже одразу виходить на всеукраїнський, союзний, а згодом – світовий рівень. Про нього та його творчість багато писали і добре відгукувалися, презентуючи як яскравого представника українського мистецтва радянської доби. Одразу по приїзді до Закарпаття він презентував свої твори на виставці графіки, піднявши своєю участю рівень професійного мистецтва закарпатської школи, де графіці приділяли значно менше уваги. Глюк – постійний учасник обласних, республіканських та всесоюзних виставок, аналіз яких регулярно друкувався в обласній пресі та мистецькій періодиці країни. Творчість закарпатських художників ґрунтовно висвітлював провідний мистецтвознавець Г. Островський, у дослідженнях якого Г. М. Глюку відводиться провідне місце. Всеукраїнську славу митцю при-

несла жанрова картина «Лісоруби на вахті миру», написана в 1950 р., про яку захоплено відгукувалась академік Т. Н. Яблонська як про одну з кращих робіт на виставці. Наступний твір «Лісоруби» продовжує тему праці в лісі і приносить автору вже світову славу: робота отримує нагороди та експонується в різних країнах світу. Жоден з закарпатських митців не піднімався на такий рівень визнання.

До кожної персональної виставки випускався каталог зі вступною статтею та ілюстраціями. Так, у далекому 1963 р. відбулася перша виставка в приміщенні обласної картинної галереї, яка потім ще три роки експонувалася містами України. У передмові до каталогу В. Берець писав про Глюка як про зрілого майстра: «Темі праці художник розробляє з глибокою впевненістю в тому, що тільки праця робить людей щасливими, а в його пейзажних картинах правдиво і тонко відображені настрої природи» [1]. До наступної ретроспективної виставки в 1975 р. статтю до каталогу готувала закарпатський мистецтвознавець О. Чернега-Балла. У цей час художник всеціло захоплювався темою селянського життя та праці, про що автор статті писала: «Вироблений роками, впевнений, точний малюнок, майстерність пластичного моделювання форм і великий досвід роботи на пленері допомагають живописцю досягти вдалого вирішення теми» [2]. У 1982 р. своє 70-річчя майстер відзначив останньою великою виставкою, на якій було представлено 200 творів, де, окрім жанрових картин, пейзажів і натюрмортів, важливе місце займає портрет. Про цей творчий доробок О. Полянська писала: «Вражають силою проникнення в душевний стан людини полотна «Змислилась» (1955), «Молодий румун» (1955), «Верховинка» (1956), «Доярка Ворон» (1957), «Дівчина з Ужанщини» (1956) та інші» [3].

Після смерті митця цікавість до його творчості не згасла, його популяризацією активно займалась донька художника – Валентина Александрова-Глюк, влаштовуючи персональні виставки, зокрема, в Києві та Ужгороді, видавши каталоги та чудовий альбом, де переважно представлені маловідомі роботи з родинної збірки. Цьому виданню передувала велика робота В. Александрової-Глюк з систематизації архіву плідної художньої спадщини митця, класифікації творів та підготовці їх до експозиції. Творчості автора присвячена окрема стаття Владіча Л. в «Образотворчому мистецтві» за 1983 р. [4]. У цей же час Н. Дідик пише: «Залишилися його вічно живі картини, витвори його багаті душі і рідкісного таланту. Залишились захоплені відгуки фахівців про його полотна і добра пам'ять про нього у тих, хто спілкувався з ним чи допитливим оком шукав у його людських, чесних, проникливих образах щось близьке, рідне, своє, окрилююче» [5]. Академік, професор, доктор мистецтвознавства О. Федорук у статті «Великий Глюк з відстані часу» робить ґрунтовний аналіз та підсумок творчості славного майстра: «Своєю мистецькою спадщиною художник вивів закарпатське мистецтво на престижне місце в українській культурі. З роками зро-

стає зацікавлення до творчості Гаврила Глюка: вона у нових поколіннях знаходить палких прихильників малярства митця, набуває нового історично-конкретного змісту. Стверджується істинне: велике – з відстані часу не зменшується, й усе, що йшло від серця, – до серця лине» [6].

Мета статті наголосити на багатогранності обдарування художника, його віртуозності володіння різноманітними художніми техніками та глибокій людяності і проникливості створених ним художніх образів.

Виклад основного матеріалу. Шлях митця був непростим, але він впевнено йшов за своєю мрією, по крихті збирав нові знання, незгоди перетворював на життєвий досвід, не втрачав віри і любові до простих людей, природи, праці, всього що його оточувало. Роль Г. Глюка в закарпатському мистецькому процесі важко переоцінити, він був одним із фундаторів місцевої школи, своїм професіоналізмом піднявши рівень крайового мистецтва. Сила таланту помножена на надзвичайну працьовитість вивела обдарованого юнака до вершин європейської культури, де він, посівши місце класика, достойно презентує українське мистецтво.

Народився Гаврило (Гавриіл) 19 травня 1912 р. в єврейській родині Мартина Глюка та Серени Фрідлендер в трансільванському м. Сигет за Австро-Угорщини, яке згодом було віднесене до Румунії новоствореним кордоном. Батько майбутнього митця був столяром. Напевне він і привив дитині смак до майстрування та конструювання. Мама була домогосподаркою. Успадкований від батька талант був помічений ще під час навчання в гімназії, де він провчився 4 роки, викладачами малювання Сабовим та Більцем. Але батьки майбутнього художника були практичними людьми. «Батько вважав, що насамперед треба мати «ремесло», а «хліб» художника ненадійний. З такими напученнями у 1927 р. чотирнадцятирічний хлопчина їде до Будапешта вчитися на різьбяр-червонодеревця», – писав Микола Яковлев в статті «Співець краси Карпат» [7].

У юні роки Глюк постійно навчається різьбленню, ліпці, рисунку та живопису. Спочатку в художньо-промисловому училищі у знаного Мано Вестроці, згодом – у вечірній художній школі й паралельно відвідує студії художника Іштвана Сейні (1927–1931) в Будапешті. По завершенню одразу продовжує навчання в Будапештській академії мистецтв у відомого угорського живописця Іштвана Рейті, який був учнем Шимона Голлоші – засновника колонії художників у Нодьбані (що від 1904 р. перебувала в Тячеві).

Родина художника на той час перебралася до Ужгорода. Атмосфера демократичної Чехословаччини була більш сприятливою до спокійного проживання. Не зважаючи на світову економічну кризу, яка в 1929–1933 рр. охопила Чехословаччину, на Закарпатті активізувався мистецький рух. На початку 1930-х рр. почала формуватись закарпатська школа живопису на принципах народності і національної самобутності, яка під проводом художників Й. Бокшая і А. Ерделі поставила собі за мету

створити мистецтво, яке би глибоко відображало типові куточки природи, життя і побут трудового люду Закарпаття. Основна група закарпатських художників поповнилась новими творчими силами. Переважно це були випускники Ужгородської учительської семінарії, які закінчили також Публічну школу рисунку, серед яких А. Коцка, А. Борецький, Е. Контратович, З. Шолтес та інші.

Окрім місцевих, на Закарпатті працювало багато митців з інших країв Чехословацької республіки, особливо чехів. Художнє життя тих років було досить строкате, на ужгородських виставках можна було зустріти чи не всі існуючі на той час мистецькі напрямки – від сухого педантичного натуралізму до крайностей формалізму. «На цей час в Ужгороді вже створене Товариство діячів образотворчого мистецтва Підкарпатської Русі, яке очолює Ерделі. До Товариства, в якому на перших порах переважали чехи й словаки, входять також учні Ерделі й Бокшая: Андрій Коцка, Ернест Контратович, Адальберт Борецький, Золтан Шолтес, Андрій Добош, Василь Дван-Шарпотоки» [8]. За статутом Товариства діячів образотворчого мистецтва щороку влаштовували виставки картин в Ужгороді, також виставляли свої твори у Празі, Брно, Оломоуці, Кошицях, Мукачеві та Братиславі. Саме сюди, в Ужгород, у 1932 р. до батьків на літні канікули приїздив молодий Глюк. Тут він познайомився з монументальним малярством Йосипа Бокшая, відкривав для себе оригінального А. Ерделі, потоваришував з майбутніми колегами – А. Коцкою, Е. Контратовичем, А. Борецьким. На цей час художники вже почали практикувати групові походи на пленерні етюди. Глюк приєднався до них і продовжив вправлятися в малюванні. Це навіть дало певний результат: він продав перші твори шанувальникам.

Повернувшись в Будапешт, Глюк з завзяттям продовжив навчання. Через політичну ситуацію в країні йому оголошують про небажаність перебування в Угорщині. Так, провчившись два роки в академії, у 1933 р. Глюк залишив Будапешт та перебрався до Сигету. Після повернення до Румунії, Г. Глюк працював скульптором по дереву в організації по будівництву архітектурних пам'яток, але у 1934 р. був мобілізований до румунської армії, де служив в м. Сібіу 18 місяців в кавалерії (за іншими джерелами – в місті Себеш). Після демобілізації, весною 1935 р., художник через румунське підданство не мав змоги поїхати до Чехословаччини, де були батьки. Йому доводиться їхати до Бухареста: «В умовах буржуазної Румунії важко було знайти роботу за фахом, і я працював, де прийде-ться», – писав Глюк в автобіографії.

Якийсь час він працював скульптором, згодом – художником-декоратором у столичних кінотеатрах «Тріанон» та «Карлтон» [9]. У часи безробіття перебував випадковими заробітками, виконуючи будь-які графічні роботи – плакати, реклами, портретні рисунки, газетні ілюстрації. Поміж тим знаходив час на відвідування музеїв і подеколи вдосконалювався, копіюючи твори класиків ру-

мунської школи. Постійні вправи з рисунку та пластики зробили з молодого художника вправного рисувальника. Щоденний, інколи вимушений, тренінг з малювання переріс зі звички на життєву потребу. Пізніше Глюк всі етапи свого життя буде фіксувати на папері, набувши надзвичайної майстерності в рисунку, він створив своєрідний щоденник, хоча сам до своїх замальовок та начерків ставився як до робочого матеріалу, адже практично всі рисунки, що збереглися, не мають підписів і дат. Удосконалення майстерності, ретельна робота над підвищенням свого професіоналізму та сила впливу таких метрів румунського мистецтва, як Н. Грігореску, І. Андрееску, К. Баба та інших, привели Г. Глюка до стійкого переконання у своїй приналежності до реалістичного мистецтва.

Складні політичні та воєнні події спонукали Глюка у 1940 р. перебратися до Бессарабії, яка в цей час входила до Радянського Союзу. Художник вкотре прагнув вчитися і вступив на другий курс Кишинівського художнього училища, при цьому мріяв про навчання в Ленінградській академії мистецтв. Проте 1941 р. Німеччина вступає у війну з СРСР, і у його долі черговий поворот. Г. Глюк, переконаний пацифіст, знову був мобілізований (за іншими джерелами пішов добровольцем) і працював у будівельних загонах на різних оборонних об'єктах – рив окопи, будував залізницю у Дніпропетровську, Елісті, Ростові. У жовтні 1944 р. став солдатом 288-ого запасного полка піхоти.

По завершенні війни Г. Глюк повертається до Кишинева і одразу надолужує втрачене: стає активним учасником місцевого мистецького життя, пише перші повоєнні полотна – «Циганка», 1945; «Молдаванка», 1946; «Людина, що замислилась». Вперше бере участь у республіканській художній виставці в Кишиневі. Якийсь час працював учителем, згодом художником в редакції журналу «Юний лєнінець». Його приймають кандидатом, а у 1947 році – у члени Спілки художників Молдови.

Сам Глюк ці події в пояснювальній записці (з особової справи члена СХ) описував так: «В 1940 році, місяця липня, коли Молдавія була звільнена Червоною армією, я залишив Бухарест, де працював, і нелегально перейшов кордон Радянського Союзу, а мої документи залишились в м. Бухаресті. Рік навчався в художньому училищі в місті Кишиневі. Почалась війна. Після закінчення Вітчизняної війни демобілізувався і приїхав знову в м. Кишинів. Навчання вже не продовжував, скоро був прийнятий кандидатом, згодом – в члени СХ Молдови. Документи про художню освіту до цього часу відсутні» [10].

Спогади про безтурботне літо 1932 р. – щасливі юнацькі роки, родинний затишок, цікаве мистецьке товариство приводять Г. Глюка знову до Ужгорода, де колись жили його батьки та мешкав на той час рідний брат, який чудом вижив і не потрапив до концтабору під час війни.

У січні 1947 р. разом з дружиною Раїсою (Рахіль Фешелівна, 1918 р. н.) Глюк переїздить на постійне місце проживання до Закарпаття, і тут починаєть-

ся швидкий ріст його професійної майстерності. Глюк одразу влаштовується на роботу в Закарпатський художньо-виробничий комбінат і вже наступного року стає членом Спілки художників УРСР. Він активно включається в життя республіканського і місцевого осередків СХ: з 1950 по 1976 рр. – член правління республіканської СХ; у 1964-1973 рр. – член правління Закарпатської організації СХ; у 1962 р. – голова обласного відділення художнього фонду; у 1963 р. – заступник голови Закарпатської організації СХ, член комісії по роботі з творчою молоддю.

Глюк – постійний учасник обласних, республіканських та всесоюзних виставок, аналіз яких регулярно висвітлюється в мистецькій періодиці. Всеукраїнську славу митцю приносить перший жанровий твір «Лісоруби на вахті миру», написаний 1950 р. Наступний твір «Лісоруби» продовжує тему праці в лісі і приносить автору вже світову славу. Робота отримала нагороди та експонувалась у різних країнах світу: у 1955 р. була представлена на виставці українського мистецтва у Варшаві, у 1956 р. – на бієнале у Венеції, а в 1958 р. картина була відзначена Великою Срібною медаллю на всесвітній виставці в Брюсселі. Після гучного успіху про «Лісорубів» багато пишуть в радянській пресі, а Глюка – раді бачити в столицях: в Москві та Києві. Художник активно виставляється, його запрошують на творчі бази в Сенеж, Прибалтику, Хосту, Гурзуф.

У 1954 р. в Державній Третьяковській галереї проходила грандіозна ювілейна виставка українського мистецтва в Москві, про яку схвально відгукувались відомі діячі радянського мистецтва, серед яких П. Лебедев – директор Третьяковської галереї; С. Чуйков, А. Шовкуненко – народний художник СРСР, і всі вони неодмінно виділяли творчі досягнення Гаврила Глюка. У 1963 р. Глюку присвоєне почесне звання «Заслужений діяч мистецтв УРСР». У 1966 р. перший секретар правління СХ СРСР, народна художниця К. Белашова, відкриваючи групу виставку закарпатських художників (Й. Бокшай, Г. Глюка, З. Шолтеса та В. Свида) в Центральному будинку працівників мистецтва в Москві, говорила про творчість Глюка: «Його художні образи, в якому вирішенні вони б не подавались, вирізняються життєдайністю і емоційною проникливістю. Чудовий рисувальник, він володіє якістю артистичної легкості, цим великим даром, коли не видно працю, яка завжди закладена в процесі оволодіння майстерністю» [11]. Успіх круто повернув його долю – відтепер його біографія проста і максимально прозора: художник постійно жив в Ужгороді, багато малював, брав активну участь у творчому житті Спілки художників. Як говорить закарпатський фольклор, який побутує між митцями: нич не робить, лем малює...

Висновки. Секрет успіху Г. Глюка не тільки в тому, що він піднімав актуальні для соцреалізму теми «щасливої вільної праці», а головне в тому, що робив він це щиро, радісно, з любов'ю до рідного краю та праці простих людей. Глюк обирав теми, які його по-справжньому захоплювали, над

якими він роками самовіддано працював, збираючи матеріал, – етюди, зарисовки, пошуки композиційних рішень. Він не малював композиції на теми визволення або зустрічі «визволителів», взагалі не обирав тему свят, його провідна тема – тема праці, і в цьому Глюку було по дорозі з основною ідеологічною лінією радянських часів в образотворчому мистецтві. На цей час подібні теми не були рідкісними, багато хто звертався до їх вирішення, але Глюк володів художніми засобами та технічними можливостями для переконливого втілення складних багатофігурних композицій. Він був бездоганим рисувальником, мав досвід роботи в круглій пластиці та плернерному живописі, мав «композиторський» талант – з легкістю моделював складні багатопланові фігуративні композиції. Уся професійна багатогранність разом з наполегливістю та надзвичайною працьовитістю, давали йому впевненість у побудові фігур та їх тональному вирішенні. Звичка постійно вправлятися в рисунках, начерках, етюдах розвинули спостережливість та тверду руку.

Малював він легко, захоплено, в роботах не відчувалася вся попередня праця – роботи виглядали свіжими, повітряними, наповнені світлом, глибиною простору. На той час деякі художники вдавалися до вирішення соціальної теми через традиційний пейзаж з елементами «оновленого» краю: поворот асфальтової дороги, лісова просіка під газопровід, сучасна техніка або ще щось подібне на задньому плані композиції, приховуючи цим своє небажання / невміння вирішити «актуальну» тему. Глюку не потрібно було використовувати в живописі умовно-обхідні прийоми для приховування недоліків рисунку або складностей з передачею повітряної перспективи. Художник малював щиро, захоплено, насолоджуючись самим процесом, і тому роботи виходили натхненними, природними та життєстверджуючими. Поступово Глюк досягнув віртуозного володіння пензлем і графічними техніками, але це була не просто демонстрація майстерності, адже автор любив своїх героїв, милувався ними і, здається, бажав їм щасливої долі. У митця було особливо тепле і ніжне ставлення до дітей – Г. Глюк малював їх постійно: свою доньку, фіксуючи, як вона зростає, їсть, спить, хворіє, вчить уроки; сусідських дітей: в садочку, на дитячих святах, у побуті.

Кожний етап різноманітного та багатого життєвого досвіду майстра відклав свою печать, відбиток на подальшу творчість. Можливо, неконфліктність та делікатність були вироблені за роки негараздів та важких життєвих ситуацій художника, але сам автор залишається в спогадах надзвичайно толерантною, м'якою, доброзичливою людиною. Творчість Гаврила Глюка, незважаючи на складні перипетії життєвого шляху, випромінює оптимізм і радість життя, ніби підкреслюючи значення призвища митця, адже «Glück» з німецької – щастя.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Глюк Г. М.: Каталог / авт. вступ. ст., упорядкув. В. С. Берец. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне вид-во, 1963. – 36 с.; іл.
2. Гаврило Глюк: Каталог / авт. вступ. ст. О. Чернега-Балла, упорядкув. А. В. Гусева. – Ужгород: Закарпатська міська друкарня, 1975. – 44 с.; іл.
3. Гаврило Глюк: Каталог / авт. вступ. ст. О. Полянська, упорядкув. С. Й. Мальчицький. – Львів: Атлас, 1982. – 24 с.; іл.
4. Владич Л. Малярство Гаврила Глюка / Л. Владич // Образотворче мистецтво. – 1983. – № 6. – С. 22-24.
5. Глюк: Альбом / авт. вступ. ст. Н. Я. Дідик, упорядкув. В. Г. Александрова-Глюк. – Ужгород: ПП Повч Р. М., 2001. – 32 с.; кольор. іл.
6. Глюк Гаврило Мартинович. Живопис. Графіка: альбом / авт. вступ. ст. О. Федорук, упорядкув. В. Г. Александрова-Глюк. – К.: ТОВ Новий друк, 2007. – 208 с.; кольор. іл.
7. Яковлев М. Співець краси Карпат // Радянська Буковина. – 1966. – № 99. – 3 с.
8. Художники Закарпаття: Альбом-каталог / передм. М. Сирохман, упорядкув. Б. Кузьма. – Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2011. – 168 с.; іл. – Текст : укр., англ.
9. Глюк Г. М. Автобіографія // Особова справа з архіву 30 НСХУ. – рукопис. – 1966.
10. Глюк Г. М. Пояснювальна записка // Особова справа з архіву 30 НСХУ. – рукопис. – 1966.
11. Открывая выставку // Закарпатська правда. – 1966. – № 49. – 1 с.
12. Глюк Г. М.: Альбом / авт. вступ. ст. Л. Біксей, упорядкув. В. Г. Александрова-Глюк. – К.: ТОВ Новий друк, 2007. – 24 с.; кольор. іл.
13. Художники Закарпаття: Альбом / авт. вступ. ст. Л. Біксей, упорядкув. Б. Кузьма, К. Стельмах. – Ужгород: Карпати, 2001. – 240 с.; кольор. іл.
14. Художники Закарпаття: Альбом / авт. вступ. ст., упорядкув. Л. Шандор. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1961. – 84 с.; кольор. іл.
15. Гапак С. Сила ангажованого мистецтва / С. Гапак. – Братислава: Словацьке педагогічне вид-во, 1983. – 272 с.; іл.
16. Небесник І. І. Творчість видатних художників Закарпаття: Навч. посіб. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2005. – 76 с.: іл.
17. Небесник І. І. Культурологія: Образотворче мистецтво і художня освіта Закарпаття (XX століття): Навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Закарпат. худ. ін.-т. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2005. – 76 с.: іл.
18. Небесник І. І. (молодший). Графічне мистецтво Закарпаття другої половини XX століття: етапи розвитку, стилістичні особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав.: 17.00.05/ Іван Іванович Небесник. – Львів, 2015. – 20 с.

Стаття надійшла до редколегії 28 березня 2017 р.